

ІВАСЬ ГОЛЬ

МЕЖАМИ НОВИМИ...

Поліським колгоспам

Гей, у лісі, лісі
зашуміли сосни
і голки упали
на вогкий обліг...

Розчесала осінь
колючії косми
і бархан зелений
там на землю ліг.

Межами новими
продзвеніли коси
І на полі бачу
межу лиш одну...

Я поїхав з міста
на селянським возі
у село поліське,
в дальню глушину.

Розорали межі,
розорали ниви.
Кузня п'ятилітки
нові дні кує...

І уже в Поліссі
нові колективи,
новії комуни
у Поліссі є.

Своїми руками
в глиби перелогу,
одразу встромили
ми гострий леміш...

Ти, зійди, Полісся,
на нову дорогу —
цвіти колективе,
колективе мій.

Радій, пролетарю,
ти, радій, епохо,
і в блискучі сурми
голосно сурми...

На шляху широких
за новим порогом —
є творець великий —
Колективне „МИ“.

М. САЙКО

ДО СТЕПУ

Судилась велетню дрімлива доля
На довгому порожньому віку.
П. Куліш.

Віки змивалися віками,
і менше горбивсь чоловік,
а ти лежав важкий, як камінь,
у щумах, в шелестах трави.

Цвіло волошками трьохпільля,
і мертвий, сонний спокій твій,
як твань болот, покритися цвітлю
в труйкій задусі хуторській

Плелось життя, голодне й босе,
в глитайських ярмах з року в рік,
і кров'ю зрошені покоси
як знак, що раб ще чоловік.

Та мозолястими руками
розбито трон, і грянув спів,—
і навіть ти важкий, як камінь,
із краю в край заклекотів...

Дванадцять років більш навчили
аніж століття плазувань —
і ти пішов, напнувши жили,
на глитая, як на бур'ян.

З трьохпільлям, ралом, глитаями
як міг ти видертись з багна?
Як пир'юватими полями
ти зміг би Захід перегнати?..

Приникши вухом до яруг,
де бір нап'яв зелений тент,
ти й так без міри спав і трух,
поки знайшов свій рух, свій темп.

Твій сон — в минулому, на споді,
твое сьогодні: колектив,
твое майбутнє рунню сходить,
як спів, як захлань спільних жнив.

По косолапому сліду
до тебе, степе мій, приду

веселим ранком на весні,—
і цокіт цокоту розкаже,
як, од Херсона до Десни,
тебе скребе залізний важель
у три, в чотири борозни.

Прощай же, степе мертвих снів!
Здоров, красуню буйних жнив!..

Січень, 1930 р.

С. ПИЛИПЕНКО

СКАРБ

(ІЗ АНЕКДОТІВ СТАРОГО РЕДАКТОРА)

На підлозі стіл, на столі стілець, на стільці чотири томи великої радянської енциклопедії, на енциклопедії довготелесий поет Панюра з молотком у кошавій руці ритмічно вистукує по голій стінці. Попід стінкою рясні шматочки відбитої вапни. Сама стінка немов після чорної віспи. Рукави в Панюрі засукані, а руки по самісінькі плечі в сірому павутинні й поросі. Скудовчене волосся іронами липне до спітнілого лоба — цю руїнацьку операцію він, очевидно, пророблює вже чимало часу. Та запал його не вгасає і він, не чує, що в дверях спинивсь із здивуванням Ласоцький, темноокий, заклопотаний повістяр.

Молоток танцює по стінці, обціловуючи кожний сантиметр. З - під вапни де-не-де кривавляться кривими усмішками темно - червоні цеглини. Панюра витягає худу кістляву руку, захоплює все більшу територію, віддаляючи сферу ударів од своєї триповерхової піраміди. Піраміда хитається, поет вимахує в повітрі граблястими руками химерні виверти, мало не втрачає рівноваги і, нарешті, помічає в дверях свого приятеля. Обличчя йому густо червоніє й він поспішно злазить зі свого п'єдесталу.

— Що це за вправи, Панюро? Розсуваєш завузьку нову кімнату?

— Та ні... Ось сідай, — підсовує валізку, що сиротливо самотувала серед кімнати, а сам примощується в кутку на напіврозпаковану скриньку з книжками, — бачиш... я... Ти, власне, чого так рано?

— Не дуже чемна зустріч, ще й без відповіді моє запитання... Рано, бо потрібні до зарізу гроші. Сьогодні, негайно. Аборт, розумієш...

Ласоцькому свій клопіт і його темні очі з надією переходять з подовбаної стінки на забруднену довготелесу приятелеву постать. Поет задумливо витирає лоб і на ньому повзуть патьоки сірого бруду.

— От тобі маєш! А я до шеляжечка витративсь на переїзд...

Повістярева надія миттю сповзає з обличчя. Вже трохи сердито:

— Ти б краще вмивсь, ніж ото розмальовувати довгообразу пику... Так нема, кажеш?

— Нема, братіку, — сумно й щиро.

— Ні коп'я нема?

— Ні копійчки! — безнадійне й остаточне потвердження.

— Дурень! — безапеляційно вирішає Ласоцький.

— А то чому? — щиро дивується довготелесий поет.

— Нащо стінки паскудиш? Це ж тобі, безгрошовому, ремонтувати.

— Е, ні!.. — рішуче стрясається скудовчена копиця, — це інша справа... Тут, бачиш, секрет...

— Який секрет? Скарбів шукаєш, чи що?

— Як ти вгадав? Авжеж скарбів... Ти хіба знаєш? — зовсім розгублюється Панюра і допитливо вдивляється у спохмурніле приятелеве обличчя.

— Ні чортасіньки я не знаю, крім того, що мені гроші потрібні, як горюче мотору...

Павза. Її вриває самовіддана пропозиція:

— Слухай, Ласоцький, давай разом шукати.

— Чого шукати? Збожеволів?

— Та ні... Серйозно. Сідай, не рипайся. Слухай... Бачиш у кутку грубу? Її вже кілька разів розбирали по цеглиночці. Кожний новий квартирант... І підлогу вже знімали — нічого не знайшли. А я...

— Чого не знайшли? Кажіть толком, поете убогий!

— Та ж діамантів, кажу діамантів.

— Яких діамантів? Що верзеш?

Повістяр намагається низкою ступневих запитань розплутати клубок жмаканих інформацій Панюри й одержати приблизний кістяк історії загадкового скарбу.

✱

Хто не знав багатія Слуцького? Майже всі головні вулиці забудовані будівлями з цегли його заводів. На всіх тротуарах, десь на окрайці чи попід тином, де не стерли ще підосви пішоходів тяжкі сірі плити, й досі прочитаєш: „Завод Д. Слуцького“. На старому паркані, під'їжджаючи до міста, можна з вікна залізничного вагону відновити пильним оком вицвілу рекламу... „купуйте цемент заводів Д. Слуцького“. І коло цього багатоповерхового будинку теж колись пишалася золота вівіска коло воріт: „Садиба Д. Слуцького“. А в садибі, крім чільного велетня, було ще два густо залюднені флігелі.

Було чого революції забрати в Д. Слуцького. І, треба сказати, зробила вона це сумлінно й чисто: колишній багатій опинивсь незабаром в одній оцій кімнаті з розпухлою від неробства жінкою та двома дочками - перестарками. Дуже колись кирпу гнули дочки багатієві — тому й перестарки. А розцяцьковані були й вони й мамаша їхня ідолами індійськими. Тільки в носі й не висіли різні дармовиси. Щотих перснів, що тих серег та обручок! Оце тільки й вдалося родині Слуцького так - сяк приховати.

Своїми руками повибирав старий Слуцький діаманти та інші коштовне каміння і зашив у шкіряну торбиночку. Почепив її, мов ті моці колись правовірні християни, на бурякувату шию. По всяких кумоньках та голубоньках рознесли золото дочки й мамаші — де менше було надії на трус. Поволі те добро міняли на продукти. Так і жили, кленучи радянську владу. Як не робили раніше, так і тепер не робили. І ніхто вже їх, нікчем, не чіпав.

Не чіпали й старого Слуцького, одібравши в нього, здавалося, все. Хай доживає віку. Революція грізна та не мстива.

Але не було спокою Слуцькому ні вдень, ні вночі. Ану арештують:

— Що це в тебе на грудях? Хіба євреї моці носять? Палестинська земля, кажеш? Подивимось, чим вона пахне?

А то раптом заберуться нічні злодіяки: шнурок переріжуть і не зчуєшся...

Ще гірша від злодіїв власна родина:

— Не так тії більшовики кляті, як ти нас пограбував. Батько називається! Ми б тепер із тим майном найшли б жениха до пари. Це тобі не радянські гроші, що ними, жартуючи, дехто обліпив кімнату — ач, яка пістрява!

Жінка прискіпається:

— Дармуєш такий капітал... Розумні люди спекують тепер, або тікають за кордон. Тікаймо й ми, або мені моє віддай. Борошна з села привезуть знайомі міняльниці. Виміняємо на одіж, знов пошлемо на село...

— І знов усе товариші заберуть, — злісно відказує, сопучи, Слуцький, — ні, хай минеться.

— Доки сонце зійде...

— Доки мені перечитимеш? — гаркає, як колись на приказчиків, — не дам і карата. Шлюс!

Одходить стара Слуцька, знає чоловікову вдачу. Недурно не що інше — цемент фабрикував, багатів цеглою. І лице в нього, мов той цемент стало: сіре, закам'яніле. А було цеглою бурочервоною.

Рік минув, другий. Сплило золото паводком. Свою останню одіж довелося мамаші й дочкам спродувати. Не те, що нічого робити не навчилися, ба навіть спекулювати мамаша плянувала тільки язиком.

Поглядають усі втрьох на торбинку заздрими очима, а в них уже й голодний блиск деколи.

Старий не піддається:

— Проціндрите й це — подохнемо, як гави в ожеледь. Не дам найменшого камінчика.

І зачав уже від власної родини ховати шкіряну торбинку. Та де її сховасш в одній кімнаті? — Каже:

— Щось мені ноги судомить. Застудивсь. Буду в теплих панчохах спати. Ненадійне місце панчохи... Другого дня:

— Дайте хусточку. Мені вже й горло болить...

Побувала торбочка і в душниках, і в перині, і в подушці, і ніжку в столі був видовбав, і вазон з квітками на вікні перекопав, і знов на шию чіпляв... Нема спокою...

Бачить: нишпорять дочки й жінка по кімнаті, все поглядають на нього скоса — може вийде десь, пошукають, знайдуть.

— Отже не вийду!

І сидів у кімнаті, як гриб під пеньком, сам гнилий і той трухлявий.

А одного разу мало не вмер з переляку. Прийшли міліціонери на квартиру. Торбиночка саме на ший була.

Що вже передумав за мить:

— Поведуть у район, обшукають. Пропало все! Якщо тут непомітно викинути десь у куток — жінки знайдуть... Пропало все! Заплакали діаманти, посміхнулося щастя востаннє...

Мало сам не заплакав старий, безпорадно, безвихідно. Серце стиснуло обценьками, ось - ось не битиметься. Піт крапельками холодними на лобі.

— Дозвольте, каже, ліків прийняти, нездужаю.

Підходить непевними кроками до шафи в кутку, наливає валер'янки жінчиної без міри в шклянку. На шафі прикраси — обличчя мов наваксованих муринів. Зуби щирять, регочуться.

— Це ж вони шукають десь у Африці діамантів. Голі - голісінькі, а крадуть у власників розсипів... Як?

Скоса позирнув назад — не дивляться міліціонери, спокійно розглядають кімнату. Ніж обережно із шафи. Покрадьки розрізав миттю торбиночку, діаманти один по одному в рот, як пілюлі — й запив валер'янкою.

— Що вам потрібно, товариші?

— Прийшли з анкетою. Ваш теперішній мастковий стан? Чим живе родина? Чи маєте родичів за кордоном?... Житлова площа, бачимо, в вас нормальна. Що правда, більшість робітників ще й тепер гірше за вас живе... Розпишіться. Все. До побачення!

Дивувалася потім чимало родина: наче й не їв нічого поганого старий і взагалі шлунок мав добрий, а до аптеки побіг стрімголів: згадав, як власники розсипів перехитрували злодійкуватих негрів.

Незабаром прийшов звідкись веселий, мов назад йому цегельню повернули або й завод цементовий:

— Одійшли,— каже.

Та за тими веселощами знов захмарнів йому сум і тривога. Гризуть дочки, п'явкою вп'ялася жінка.

— Голодом мориш, скнарю! Пропадемо через тебе. Віддай наше добро! Віддай, чуєш?

Кінчить одна, друга заведе, третя підтримає. З плачем, з лайкою, з прокльонами. Стежать кожний крок, кожний рух. Не витримала колись одна:

— Хоч би ти помер скоріше, кате наш!

Покинув зовсім спати старий — ще дадуть понюхати чогось, отруять...

Їсти боїться:

— Одріж од мого трішки. Багато наклав. Щось нема апетиту...

Та проковтне, тоді вже й він береться до страви.

Обвис, змарнів, очі червоні від безсоння, руки трясуться, обличчя брезьке. Лягає перепочити — під подушку молоток: як душитимуть, зараз у потилицю, в скроплю...

Думки осіннім листям тріпаються, шарудять. Перевертом пішло життя. Хто й зна, коли це минеться. Згадав запитання міліціонерів: чи є родичі за кордоном? Хоч нема родичів — знайомих багато. Доживу там віку спокійно. А може ще за багатію. Так і жінка колись радила. Чорт із ним, із цим пеклом! Справді подохнеш. Так — тікати!...

Прокинулись одного разу жінки — нема старого, нема речей деяких. Збегнули — в плач. Далі — шукати. Знало багатія все місто, не забув дехто обличчя й тепер. Бачили, кажуть, на вокзалі, на західній залізниці брав квиток.

Поїхали десь діаманти! Післали навздогін не зле тихе слово жінки батькові й чоловікові, повернулися додому презлющі. Нікого вкупі гризти, одна одну гризе:

— Як ти прогавила?

— А як ти?

— А ти?

Оберемками злість шпурляють, помиями летять образливі слова, назад брудними вертають п'явками.

Та в житті, як в романі буває: привозять назад старого Слуцького з одрізаною ногою. Не втримавсь десь на буфері. Каже лікар — помре, бо дуже виснажений, ще й з розумом щось не гаразд: усе марить якимись каратами.

Не старого вже стережуть жінки — одна одну, щоб не вкрала яка коштовну торбиночку в одноногого скнари. Умовляються по черзі дежурити коло хорого. Одна сидить, дві не сплять. Шелесне — всі троє стоять:

— Що? Що скоїлося!

Вийти з хати бояться. А ну ті дві, що лишилися, умовляться, пограбують, скривдять оту третю... Одна мара на ліжку в гарячці белькоче, три навкруги шиплять. Іноді на всіх жах нападає:

— Ану там у дорозі вже пограбовано?

Хорий за груди хапається, лапас, чи ціла торбинка. Шестеро очей жадібно стежать рухи кошавих пучок: чи ж налапає?

Заспокоїться хорий, заспокояться жінки.

За скільки часу знов тривога гадюкою:

— Чи ж є?

Так день, і другий, тиждень...

Божевілля сум'ятиться в брудній кімнаті. Не один — чотири діамантами марять, скрикують, хапаються.

Мамаша перша спам'яталася:

— Підемо всі з хати, замкнемо: — однаково не встане каліка. Хоч їсти купимо, бо захоріємо. Він, як іржавий гвіздок, хто й зна скільки може пролежати.

— Як усі, так підемо.

— Ну, як усі...

Недовго й ходили, — бодай хтось не одімкнув. Бігцем усі три додому.

— Не поспішайте! — стогне мамаша, — серце старе, ноги старі...

Злорадно дочки посміхаються, набавляють іще ходи. Ось коли мамашу можна піддурити! А та паротягом сопе — хай серце лусне, не піддається на такий гачок...

Добігли — і знов, як у романі (життя вибагливе!). Лежить старий нерухомо, не харчить і долоні до грудей притис. Шість рук до пазухи — розірвана торбинка, порожня...

Коло ліжка кров з одрізаної ноги — невже на одній плигав?.. По всіх закапелках, в куточках, шпаринках. По шухлядах, пуделках, пляшках, неповних і повних. Мертвяка на підлогу, пір'я з подушки, волосся з матрацу. Сам мертвяк голий, білизна пошматована, бінти й ті перелпані — може туди застромив.

— Нема!

Губляться в здогадках. Через вікно хтось заліз? Ключ підібрав? Чому кров на підлозі? перев'язка була зсунута?

Тиждень шукали жінки, заспокоїтися не могли і все:

— Чи таки в дорозі пограбовано, бо ніхто на очі не бачив після того торбинчки, чи тут на злість кудись так хитро запроторив?

Поховали — ніхто більш на могилу ніколи не прийшов. Стара теж невдовзі ноги простягла — ні за чим уже жити стало. Дочок задавив тифус тої ж зими — і вони в гарячці, як батько, до самісінької смерти белькотали щось про діаманти.

З того часу пішла поголоска між люди про заховані в кімнаті скарби. За кімнату билися, за кімнату сварилися. І хто не вселявся туди, насамперед брався шукати діамантовий скарб. Розбирали грубу по цеглинці, мовляв, димить щось, перекласти треба. Зривали дошки з підлоги — пощербились, щілини великі, наново вистругати й пофарбувати не шкодить...

Як у воду діаманти!

Кріпкий був, невиказний, як цемент, що його виробляв, старий Слуцький. Пішла тайна в могилу...

*

Панюра кінчив оповідати і задумливо покрутив новопридбаним молотком: — Але я гадаю, що цю таємницю розкрив. Вона там — у цих стінах. Треба налапати тайник... І тобі, як товаришеві, пропоную: берися й ти, не гаючи часу. Буде й тобі й мені. Ми ж не дочки Слуцького: і моє — моє і твоє — моє. Поділимо по - братерському. Ніде вже й ніколи не позичатимеш, не клопотатимешся.

— Ех, ти, поет! — іронічно посміхнувся темноокий повістяр, але вже був позирнув скося на приладдя, що мало принести стільки несподіваного щастя.

— Чого поет! Чого неодмінно поет? — образивсь Панюра й випроставсь усією довготелесою постаттю.

— А того поет, що тут не молотка треба, а заступа, — несподівано догадався Ласоцький.

— Як заступа? — обвів здивованим поглядом Панюра стіни, підлогу, пічку, стелю. — Що ж тут копати?

— Та не тут, а в могилі. Дурень ти разом із мамашею, дочками і всіма попередніми квартирантами - шукачами. Адже ясно, що старий скупердяй знов проковтнув діаманти перед смертю, як негр на розсипах.

Молоток з гуркотом полетів у куток.

— А й правда — дурень! — з сумним переконанням потвердив поет. — Але ж гроші однаковісінько потрібні. Тепер навіть іще більше.

Віспувата стінка виглядала так доказливо, що Ласоцькому лишалось тільки підтакнути і, згадавши про свій власний клопіт, журно зідхнути.

— Так... Гроші потрібні. До зарізу... Як горюче...

— Слухай! Ідея! — зненацька скрикнув Панюра і навіть довгими ногами спробував зробити якесь химерне антраща. — Ідея, гідна великого Айнштайна. Ласоський призириливо примружив темні очі:

— Яка там ідея?

— Ти, як повістяр, мусиш описати всю цю історію, а гонорар — пополам. Адже читачі не образяться. Вони знають, що письменникові доводиться інколи дуже сутужно й треба тоді братися за першу - ліпшу тему. А хіба це не тема, не сюжет? Буде невеличке оповіданнячко і будуть невеличкі гроші й тобі й мені, як винахідникові.

— Поете! Цього разу ти, безперечно, метикуєш зовсім не як ти, і я охоче приймаю твою пропозицію. Згода! Але...

— Яке там але?

— Дозволь мені ще додати на втіху читачеві, що тихими літніми вечорами на міському кладовищі бачили інколи якусь кумедну довготелесу постать. Вона блукала між старих, зарослих бур'янами могил і все чогось пильно до них придивлялася. Ніби син, після багаторічної відсутності, шукає забуте могилище батьків, ніби захований у тих могилах неоціненний скарб.

Січень, 30 року.

В. КОВАЛЕВСЬКИЙ

РОЗДІЛ III—РОЗМОВНИЙ

Гойдав
Пароплав
Пристав
І пристав
До плеса. Дим на спардек.
Під нами — затоки
Твакливий став,
Над нами — сліпучий день
А в т о р.
Чуєте ось
Дзюрчання води —
Це вам
замісто віршів
Г е р о й
Замісто ж чого
Проклятий дим
А в т о р
Єрунда він, буває гірше.
Візьмемо прикладом
Того ж таки
Навантажника, що під жароту
Тягає мішки,
Скриньки,
Тюки,
Що став рідиною від поту
Г е р о й
Єрунда він —
Вантажник ваш —
Машина собі
і тільки
Для транспортних потреб
Раз
Два —
Для
споживання горілки
Вантажник рвач
Був і буде
Вантажник — люмпен по суті,
Для нього
праця
Клуб і бордель —

Засіб вбивання часу. Ті,
Що і насправді
Пролетарі,
Що
над столом і варстатом
Гнуть спину і мозок
І полум'я мрій,
Щоб у нове вrostати.
Ті, безумовно, достойні жалів
І допомоги достойні.
А цей — від таких,
Як він сам, ошалів
І найбільше пасує до стайні.
А в т о р
Покиньте патос —
На ньому
я
Знаюся і маракую
(Щоденна,
Буденна
Робота моя
Патосу потрібує).
Ліпше, надалі,
Гуртом не беріть,
Не сточуйте гострих кутів —
Бо не всі на заводах
Пролетарі,
Щождо службовців — то й...
Астрахань, шахтинці,
К.О.Ц.Д.
На цьому провадили гру.
Наш день, наш упертий
Сьогоднішній день
Винищить їхній ґрунт.
Аджеж
узяли вже
Чистки, старт,
Проте, ще свербить рана
Отже ж, ваш патос
Не має підстав:
Спочивати й радіти — рано

Хто ви?
 Розмова,
 Портфель та інше
 Доводять, що не робітник.
 Одягом ви
 Не подібні до інже-
 Нерів (найперше для них
 Сухозлотиця кастова),
 Значить — службовець
 (Відповідальний надісь)
 Певно
 свідомий
 Мети й обов'язку...
 Г е р о й
 Так. Я свідомий.
 А в т о р
 тоді
 Щиро скажіть —
 У своїй установі
 Невже не вбачали дір.
 Г е р о й
 Ні не вбачав.
 А в т о р
 Ну то це сліпота.
 Г е р о й
 Ні. Я видючий, аж
 Місця живого
 Не було там:
 Куди не поглянеш — зле.
 Цілком зрозуміло:
 У місті малім,
 В організації слабеньких
 Штат на $\frac{3}{4}$
 З усяких калік
 Бо в фахівців — витребеньки,
 Ставка, роз'їзди
 І руки липкі —
 Не всім по кешені такі.
 Теж і в Райспілці
 М - ській було,
 Посаду я мав де —
 Людський склад
 Хоч зараз на злом:
 Покидьки, мотлох, дерть,
 Каліч. Тому
 Осередок мій
 Ухвалив
 розв'язати начальним
 Рядом
 питання
 „З ким і
 Як
 працювати надалі нам

Так би мовити, щоб
 „Самочистку“ провести
 (Пробачте на анахронізмі).
 Але
 розкусити
 Прихованих bestій
 Хто схоче.
 Хто зможе
 Хто візьме
 На жаль
 на службовцях
 Якогось тавра
 Не ставили, не випекли:
 Риплять папери,
 Пера
 Та враз
 Пів на четверту — край,
 Клин,
 Розрив
 між посадою
 (Кетягом рухів)
 Професійних
 і звиклих думок
 Між працею й тим
 Чим
 У вечір муругий
 Дихає
 Тихий
 Дімок:
 Власний спочинок,
 Власна дружина...
 А в т о р
 Нащо, було це вам,
 Щоб задушити
 Казеним ранжиром
 Щоб за розписом
 Цілував
 Їв, спав
 І до вітру ходив.
 Що міг дати
 Подібний критерій
 Для чого
 наскоки
 На побут родин,
 На хатній, інтимний терен
 Хіба недостатній
 Показник
 праця
 Вага, якнайбільша в ній.
 Г е р о й
 За інших умов
 Ви маєте рацію,
 А в нашому випадку ні

Я попередив же
Вас про те,
Що суцільна діра була там:
Кожна людина —
Музей протез
Попрацюйте

з подібним штатом.

Невпинний зріст
Імобільних частин,
Неходового краму загати
Аджеж Райспілці
Моїй

не щастя
Ловких завсклепів мати.
Боялися ми
Розбазарити в дим
Навіть позичені кошти
Так що почистити й
нових знайди
За тиждень
Тут будеш радий
Методам найгіршим

І кожним
Ознаком — не до метод
Коли
У роті шматок
Затримати без -
господарности плин
Узявся

один товариш.

„Такого не здуриш“
У голос гули
Службовці — з ним

каши не звариш

Помилуй мене,
Чекисте старий,
Мини, робітнице ПУР'у,
За кого

сам Уншліхт

Не раз говорив:
— Він має талант, цей Чепуров
Герой мій
героя свого
Вихваляв

Одвернувши від мене лице.

Герой

Дозвольте сказати,

Я

І єсть Чепуров оцей.

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

3 СІМ'І ГЕНІЇВ

(УРИВОК)

Застогнало село, коли по ньому розсипалися салдати. Там кричить господаря, там вискотить поросся, там кури кудкудахають, там благальний голос господаря, а над усім — огидна, найпаскудніша в світі московська лайка. Старіші люди, слухаючи, тільки похитують головами, а малі хлопці повторюють нишком, стараючися завчити.

Салдат іде вулицею. З - за плотів дівтора викрикує: „Уш!.. Ущ!.. Кабиш“! Салдат грозиться кулаком.

„Уш“ і „кабиш“ — це так дівтора проміж себе називає салдатів.

— А в нас уш стоїть.

— І в нас!..

— Наш, як прийшов, зараз матір обхопив, а вони його кочергою.

— А наші мати тільки сміються, як їх уш обіймає.

Попає один такий „уш“ і до хати Шевченків. Бачучи убогість, він одразу вже почав вважати себе ображеним і одразу ж узяв незадоволено-начальничий тон.

Орини в хаті не було, то ж мачуха крикнула на Тараса, щоб ішов геть. Своїх залишила.

— Вони у мене такі, що нічого не займають. То отой клятий, а мої...

— А разі ти, малодка, за вторим?

— Атож...

Салдат крикнув.

— А де ж твій муж?

— Та понесла його лиха година кудись, а куди — й сама не знаю.

Може на тиждень, може й більше, — і сміялася очима. Салдат удруге крикнув.

Оксана мотнулася до сусідки, дістала запіканки трошки, спражила яєшню з салом і ще там, що знайшлося, поставила.

— Ну, сідай же й ти, хазяюшка.

— Та я й постою. Кушайте ви.

Салдат викушав іще, і ще, на переще ще ще, причім пив запіканочку не по-українськи, пригублюючи, а по - своєму, „залопом“.

Чим більше салдат випивав, тим ближче присувався до Оксани, а вона голосніше реготалася.

Потім він нахилився їй до вуха і щось шепотів, а вона біла його по виду кінцем рушника.

— Ну ти сама посуди — де ж нам, бідним салдатам, узять?

— А мені яке діло? У мене свій чоловік є, — і реготалася.

— Повиганяй своїх вилупків із хати...

— А навіщо ж їх виганяти? Нехай собі бавляться — вони не мішають.

— Або знаєш що? Я піду в оцю вашу... як її — клуню — у клуню - о!..

А ти... — і знов шепотів їй на вухо.

Потім устав, грузний, обважнілий від пиття та їди, ригнув кілька разів, і заточуючися, вийшов з хати.

Оксана покрутилася трохи в хаті, поприбирала на скору руку зі столу й вибігла, наказавши дітям не пустувати. В хаті zostалися діти Терещенки, сліпенька Марійка й Йосипко на долівці.

Степан поглитав недоїдки, вилизав сковороду, випив, що zostалося у пляшці. Погляд його впав на салдатську сумку. Вона лежала на лаві, застебнута на одну пуговицю. Очі хлопцеві загорілися.

— Ану геть мені з хати,— крикнув він на своїх. Ті, були запротестували, але Степан ужив кулаків.

— І мені йти? — неспіло тоненьким голоском запитала Марійка.

Степан надумувався. Потім згадав, що вона ж сліпа й сказав:

— Ти хоч і зоставайся.

Хижим рухом притяг сумку до себе, поліз рукою. Намацав там якісь монети, одна впала на лаву, дзенькнула. Степан запхав їх усі в рот і вибіг із хати. Подавсь у садок і там заховав гроші у дуплі верби.

Потім вернувся. Крадучись підійшов до клуні й заглянув у середину. Фізіономія його зморщилася, він огидно захіхикав і поскакав на одній нозі заворота. Далеко не побіг, крутився коло воріт і галасав, щоб усі чули, що він на вулиці.

Оксана вийшла з клуні червона, поправляючи на собі одіжку. Пішла в хату.

Тарас пішов був на потік, робив там млинок, властиво дороблював. Потім йому захотілося їсти, отже вернувся до хати. Мачуха сунула йому об'їдків. Він попоїв і вп'ять пішов на тік.

Салдат витягся з клуні вже надвечір. Ситість загальна бачилася в кожному його русі,— і як він потягався, і як спльовував, як ліниво йшов. Благословенная Мадаросія!...

Увійшов до хати. Оксана крутилася коло печі.

— Ну, хазяюшка! Таперічя бы — как етта по-вашему — пора бы падвечеркі-вать алі как.

— Зтого вже й вечеряти пора, а не підвечіркувати.

Він поліз у сумку, щось витягав звідти, але нараз його лице почало набрякати. Ще нічого не говорив, тільки очі були вирячені й лице швидко-швидко червоніло. Коли воно стало майже синім від натуги, а очі мало не вилізли з орбіт, салдат ревноу:

— Де мої деньгі?

Оксана зупинилася.

— Які деньги?

— Ось тут були в сумці! Три золотих!.. Подавай міні мої деньгі!..

— Та схаменіться, господа служивий! Які деньги? Та коли я... так хай мене мати божа...

— Тут не божа мать, а... Давай міні мої деньгі! Знать нічого не хочу! Я служилий чоловік! Я богу государю служу!.. Заменя знаєш який отвіт держать будеш?

І лаявся і бив кулаками по столу і кричав. Оксана клопоталася.

— Ото ж лишенько, боже мій... Та може ж вони закотилися... ви б пошукали...

— Да що там шукать? Що шукать?.. Знать нічого не хочу! Деньгі мої подавай!..

Діти, що були в хаті, почали плакати. Оксана збентежена напастю, а трохи й налякана, не знала, що робити. В цей момент увійшов до хати Тарас. Внесчастливу хвилину оце увійшов він до хати... І те, що салдат зараз кричить, лякає Сібіром, і образа, що людина, якій так багато було дано, зразу ж не тільки те все забула, а підозріває в крадіжці, і ненависть до цього непокірливого самолюбивого хлопця— все це одразу вибухнуло в душі Оксани, й вона аж наче з радістю крикнула.

— А ото ж, дивись, коли б не оцей і змантачив гроші.

Тарас, нічого не розуміючи, дивився то на розлюченого салдата, то на червону пику мачухи.

— Де ти дів гроші? — крикнула Оксана, ухопивши Тараса за рукав.

— Які гроші?

— Та ти не придурюйся, собача душа! Гроші, що ти у дядька салдата вкрав! Мої діти чужого не займають. Це одно у нас таке стерво у хаті!.. Давай гроші, а то я з тебе й дух твій собачий виб'ю...

— Я не знаю, чого ви від мене хочете... Які гроші?.. Я на потоці був... я нічого не знаю...

— Не знаєш?.. Не знаєш?.. — і ляскала хлопця по щоках.

— За що ви б'єтеся? — і пробував затулити лице руками. Оксана аж захлиналася.

— Гроші давай!.. Гроші давай!.. Гроші давай!..

— Я не знаю, які гроші... щоб мені очі повипадали, коли брешу!.. Щоб я світанця не побачив!.. Щоб я до вечера не дожив...

Але Оксана вже нічого не чула навіть. Вона вчепилася в хлопця, рвонула обома руками за волосся, Тарас упав, аж Оксана поточилася. Кинулася до кутка по кочергу, хлопець зірвався на ноги й побіг. Вдарив обома долонями в двері, (Оксана схопила його за сорочку) вирвався й вибіг. Оксана, репетуючи, за ним, але добігла тільки до воріт, стала й кричала умисне голосно.

— Я тобі, собачий виплодку, покажу - у!.. Я тобі, пся крев, жили усі вимотаю!.. Красти?.. Людей обкрадати?..

Це вона, аби всі чули. Але хто й чув, то не вслухувався, а махав тільки рукою й говорив:

— О вже мачуха норови показує.

Тарас побіг у Желехів садок. Старий Желех, як був ще при здоров'ю, обходив садка, глядів, але тепер він придідився, а сини ще молоді, їм не в голові хазяйство — так садок і заник, позаростав бур'яном, глодами й усякою всячиною. Там було у Тараса одне таке місце, де він був певен, що ніхто його не знайде: в глодах, непроходимих і непробитих, виявилось щось в роді печері. Мала дірочка, вірніше вузьенький коридорчик, еднала ту печеру, з білим світом. Пролізеш той коридорчик — і попадаєш мов у кімнату. Над головою гілок густо - густо — хоч який дощ, то не проходить. І ніжно - зелене освітлення — аж усміхнутися хочеться. Любив тут сидіти Тарас та думати свої молоді думки.

Тепер він прибіг сюди задиханий, заплаканий. Швиденько проліз у ту свою хату й ліг лицем на землю, сховавши голову між руки.

Ніщо так не ображає молодого душі, як безпідставне підозріння — і Тарас прямо вився від внутрішнього болю. „Та я ж не брав!“ — кричало в нім усе, і він совав ногами, бив долонею по землі, взагалі не знав, що з ним робиться. Так і заснув.

Прокинувся від ніжного дотику. В „хаті“ було темно. Тарас злякався.

— Хто тут? — і голос його тремтів.

— Це я, Тарасику... це я...

Голос Оришки. Дорога сестричка!..

— Я тобі їсти принесла, Тарасику.

Тарас аж тепер почув, що справді він дуже голоден.

— Ой спасибі ж тобі, Ориночко, що ти мене не забула.

Тепле почуття пробудилося в душі Тараса. Він обняв сестру й міцно притулив до себе.

— Ну як там? Батька нема?

— Нема. Мабуть не скоро й приїдуть.

— А Ксанка?

Діти між собою називали мачуху не інакше, як „Ксанка“.

— Та... казяться. Каже, що заріже тебе, як прийдеш.

— А я не прийду! Йй - бо не прийду!

— А що ж ти будеш робити?

— А тут буду. Ти мені будеш їсти носити — правда? Будеш же, будеш? Ніж у мене є.

Він витяг шматок заліза, вкладений в колодачик. Це була його гордість. Оринка роздумувала. Тарас, хоч був і старший, але він захоплювався; дівчинка підходила більше по - життєвому.

— А зимою як?

Тарас так далеко не заглядав. Зрештою й не хотів над тим сушити собі голови.

— Та й зимою... якнебудь... А може батько приїдуть.

Батько — то була сутність, що від усього могла порятувати. Оринка зідхнула. Вона мислила в данім разі практично і, махнувши рукою, хотіла сказати: „як таке вже життя“... Але іншого виходу не могла запропонувати й тому промовчала.

— А на чому ж ти будеш спати?

— А так.

— Як „так“?

— Та на землі отут.

— Застудишся.

— Ов!..

Оринка пішла, обіцяючи завтра принести їсти.

— Тільки ти так, щоб оті чортенята Ксанчині, не височили.

— Добре! — і пішла.

Тарасові стало скучно, але вертати до хати він не хотів. Довго не міг заснути, лежав на спині й думав. І темні та безвідрадни були ті думи.

Дивно якось жилося йому. В чому се полягало — він і сам не вмів би сказати, але відчував, що життя його якесь... подвійне. Одне оце, звичайне, буденне, коли треба їсти, сваритися з мачухою, спати, друге... якесь інше. І присутність його, отого другого, клала печать і на перше, звичайне. Перше ставало при тім другим якимось... несерйозним, другорядним, маловартним, починало прийматися поверхово, терпіння минали швидко, буцім приходили во ім'я чогось і варто їх було потерпіти. Якось так було, ніби Тарас носить десь у грудях вогник якийсь... тихий, теплий, що його треба берегти й деліяти, а він за те гріє й освітлює шлях життя. І це було гарно чути, в тім була радість.

Так от останніми часами Тарас почув, ніби... вогник той згас. А з ним згасло й те „друге“ життя, зосталося саме „перше“ та таке нудне, вогке й сіре. І сам Тарас став від того сірим — і то весь, до дна.

От мачуха дає снідати. Їдять тараню. Своїм перекрає рибину й дає по половині, а Тарасові згребе з лущинням, з недоїдками, з недогризками кісток і хліба й кине на даву: „На“!..

Батько часом не втерпить, обізветься.

— Що ж він собака — чи що?

— Для мене він гірший собаки.

Субота. Мис дітям голови. Вони кривляться, кричать: „Ма - амо!.. В очі залізло“, але зате сидять потім чистенькі такі, обхарені — мов і не вони. А Тарас відколи немитий. Як поскребе голову — аж курява з неї йде. Вошей завелось хто й зна скільки. Оринка часом заходитьсь поськати та й кине.

— Ох, і багато їх у тебе, Тарасику.

Насмілився раз попросити мачуху, щоб і йому змила голову, а Оксана обізвалася солоденьким голоском.

— Я б тобі, синочку, й змила, так боюся, що ошпарю окропом та й головка тобі облізе.

Якось Оринка приставила горщик із водою, щоб нагрівся окріп. Мачуха побачила.

— А це що за вода?

— Це я... хотіла..... Тарасові... голову...— несміло обізвалася Оринка.

— Чорт не видав вас тут, вошивих, щоб ви мені ще горшки обпалювали,— й вивернула воду.

Неділя. Своїм витягає сорочки чисті, штаненята. А у Тараса нема чистої давно вже. Ноги чорні, порепані. Дивиться він на них, дивиться на вулицю, де йдуть причепурені діти, держачись за спідниці матерів — і так гірко йому стане, що аж заплаче. А мачуха вже гримає.

— Чого ревеш? А дров би не врубав?

Забуде, що й неділя сьогодні.

... Чотири дні прожив Тарас у Желеховому садку. Поробив там собі стежечки, але потім догадався, що по стежках же легко його знайти буде, отже почав їх нищити. Пукавку зробив собі з бузини й бавився нею. Орина приходила більше увечері, але траплялося, приходила і вдень — і тоді вони бавилися разом.

Тарас почав наче аж заспокоюватися. Образ мачухи перестав затуляти собою все життя. Розчистив собі трохи від трави місця, посипав піском і рисував по піску тоненькою паличкою всяку всячину: і коней, і салдатів, і млин, волів, хату.

— Ориночко! Дивись — я нашу хату намалював.

Орина нахилилася над піском, але спочатку нічого не могла зрозуміти. Тарас ставив її на відповідне віддалення, пояснював — і нараз Оринка починала "бачити хату". Сплескувала руками в захваті й починала знаходити сама нові деталі й радуватися.

— Дивись, дивись! І бовдур, і вікна, й двері!.. А он горшки на коляках! глечик — ха - ха - ха!.. Ох і ловко ж ти, Тарасику, намалював!

Вона бачила тільки реальні подробиці, а для Тараса це було не так важно. А що власне було важно — він не знав.

Так минуло чотири дні. Батька все не було й може Тарас і діждався б батька, але трапилось...

Оринка дуже обережно приховувала їжу братові. Хитрувала вже, як могла, але все ж не встерглася. Налила раз води Тарасові у глечик і поставила у сінях у куточку. А Степан натрапив.

— Що се за вода?

І якби Оринка промовчала або збула якою відповіддю — може цікавість хлопця й не розбудилася б. Але Оринка сказала:

— Не займай! Твоє яке діло?

В голові Степана зараз же мелькнуло: відсутність Тараса, глечик води й заінтересованість до нього Орини. Він удав рівнодушність, забрався ніби до своїх справ, а сам непомітно стежив за дівчиною.

Еге!.. От вона хліба вкраяла, як нікого не було в хаті... Еге!.. От вона все те на току сховала... Еге!.. От вона увечері потиху викрадається з хати... а Степан за нею... вона в Желехів садок, а Степан за нею... вона в куці, а Степан за нею... От полянка... сидять Орина й Тарас рядочком, щось вона йому розказує, а Тарас їсть, аж за вухами лящить. Степан задки - задки, а потім як чкурнув!..

Влетів у хату.

— Мамо! Я знаю, де Тарас!

— Ну?.. А де ж він?

— У Желеховому садку. А Орина їсти йому носить!

— Ач сукина доч! А я дивлюсь — що воно хліба у нас ніяк не настачишся?

Якась тупа злість заливала Оксані груди. Вона накинула свитку й побігла до дядька Павла.

Дядько Павло, брат Григорія — то була обмежена людина. Як і всі тупі люди,

він упирався у щось одно і на тім однім стояв уже з волячою впертістю. При тім, знов же як і у всіх тупих людей, у нього була якась ненависть до людей іншого складу. В Тарасові він несвідомо відчував власне такий протилежний собі тип і тому... не то що ненавидів, а просто чув якусь відразу до хлопця. Павлові все не подобалося в Тарасові: і те, що він ходить до школи, читає в церкві, рисує, і як він говорить, як переступає ногами. Все це мало проявлялося, бо не було нагід. Цікаво, що й Оксана це помітила й тому, коли сталася оця подія з грішми, Оксана не до кого першого побігла, як до дядька Павла.

— Батька нема, ви ж тепер йому так наче за батька... Бо хто ж його добра навчить, як не ви.

Павло й справді почув себе прикликаним „навчити добра “зіпсованого хлопця й тому звелів: скоро появиться Тарас — сказати про це йому, Павлові. Окрім дядька Павла, звістку, що Тарас украв гроші у салдата й утік, Оксана розповсюдила по всьому селу вже зарані. В тім, що вкрав, особливого ніхто нічого не бачив — а салдати хіба не крадуть? Як то про салдатів кажуть: „Та ти, москалю, чесний чоловік, але шинеля твоя злодій“...

А от що втік і додому не навертається — це вже ставилося на карб, але не Тарасові, а тій же Оксані. „Боїться, щоб не закатували... Якби до матері, то, не бійсь, вернувся б. Побила б, покарала добре, щоб не крав — і конт. А тут — знає дитина, що жили на веретено вимотуватимуть“...

Коли Оксана вбігла до хати Павла й крикнула: „Єсть!“ — дядько Павло вже знав, в чому річ.

— Де?

— У Желеховому садку.

Павло холоднокровно, не спішаючи, встав, узяв бичів'яне пудо, ремінь, надів шапку й пішов.

Степан уже стояв коло воріт і нетерпеливо чекав, часто переступаючи з ноги на ногу, як ото малі діти, коли їм треба „за малим“. Цікаво, що йому ніхто нічого не казав, а він уже сам знав свою роль і йшов уперед як тільки міг бистро.

У Желеховому садку коло кущів Степан обернувся і, як прирощений шпиг, притулив пальця до уст. Але дядько Павло й не думав додержуватися обережності й гунав чобітьми — не втече ж.

От і полянка. Нікого нема. Де ж він?

— Оно - но - но - но! — показував Степан на дірку в кущах.

Павло підійшов до глодових кущів.

— Ей ти! Вилазь!

Ні звука у відповідь. Тарас одразу пізнав голос — і серце йому зупинилося.

— Вилазь, сукин син, я тобі кажу! А то гірше буде!..

Тарас був близький омління й не міг відповідати, хоч би й хотів. Дядько Павло дютішав все більше й більше.

— Вилазь, а то я тебе, іродового сина, на шматки роздеру!

В Тарасові текла рабська кров його предків - кріпаків, що не могли не по-винуватися окрикові й приказові. — Тарас почав лізти з криївки.

Як тільки показала голова, дядько Павло схопив за ковнір і з силою поволик з глодів. Міцно держучи хлопця лівою рукою, правою щосили почав обкладати ремінякою.

— Віддай гроші... віддай гроші... віддай гроші...

Степан стояв і забув стягнути рота, розведеного в усмішку. Оксана дивилася суворо й кожний удар припечатувала думкою: „так тобі й треба... так тобі й треба... так тобі й треба“... Оринка вилізла з кущів і стояла обіч плачучи, але підійти не сміла.

Дядько Павло зв'язав хлопця пудом і погнав перед собою. Цікава була процесія. Напереді на верьовці Тарас, за ним дядько Павло підхльостує іноді

реміннякою; далі мачуха й коло неї Степан, а ззаду всіх Оринка, хлипає, аж розливається...

Хто зустрічався з людей на дорозі, приглядався.

— Що це ви хлопця налігали?

— Злодія веду, — відповідав дядько Павло. Люди тільки здвигали плечима: „от знущаються з нещасної дитини“...

Дома почалося катування. Дядько Павло зв'язав Тарасові руки й ноги, Оксана аж бігом побігла та принесла різок — і почалося.

— Скажеш, де гроші?

Тарас тільки кричить, збезумившись від болю. Очі нестямно вертяться, тіло в'ється в путах. Сині смуги лягають одна коло одної на оголеному тілі.

— Скажеш, де гроші?

У відповідь тільки нелюдське звіряче ревіння якесь. І вп'ять свистять різки, бризкає кров з розсіченого місця.

— Скажеш, де гроші?

Щось безконечно люте і безконечно вперте чується у тому одноманітному питанню. Хлопець вже не може кричати, харчить тільки. Вже аж Оксані стало того забагато й навіть вона сказала: „Та буде“, але дядько Павло не міг. Він же сказав: — „я з нього виб'ю правду“ — і тепер мав вибити її хоч би там що. Він не відповідав Оксані, а коли вона підійшла з метою взяти за руку, Павло так її штовхнув ліктем, що вона аж поточилася.

— Пху, хай тобі чорт! — і перехрестилася.

Втомившись бити, дядько Павло підняв Тараса й виніс у сарай. А щоб хлопець не кричав — заткнув йому рота ганчіркою.

— Я ще завтра прийду. А ви усі — щоб не сміли й близько до сараю підходити не то що... А то всім буде. Особливо тобі, пискухо, — і він рвонув Оринку за волосся.

Шваркнув Тараса на землю у сараї й сам замкнув двері.

Перші хвилини Тарас не відчував нічого: ні полекші, що його перестали бити, ні невиди зв'язаних рук, ніг — нічого. Лежав тільки й мичав у ганчірку „У-у-у... У-у-у...!“

Потім довго тремтів у пропасниці, цокаючи зубами. І тільки згодом - згодом свідомість прийшла до нього й залила бездонним потоком горя... От воно, горе... Безконечне, безнадійне... Кричав би „Ряту-у-уйте!.. Люди добрі, ряту-у-у-уйте“, але не чув би ніхто того тужливого поклику, бо й немає жадних добрих людей на світі. Та й взагалі немає людей, є тільки оцей сарай, затерпілі руки, набряклі ноги, дядько Павло й мачуха... І ніч іще, холодна земля. А більше нічого й нікого нема... Нема ні батька, ні Орини, нема сонця, нема надії, нема життя — нічого нема.

І один тільки образ, вічний рятівник світу, прилетів, на незримих крилах звідкілься — і наче любим теплом повіяло на спутаного хлопця, теплом із лук запашних.

— Мамо!.. Де ви, мамо!.. Подивіться, як мучать мене!.. Не дайте мене, мамо!.. Не дайте мене так в'язати, так бити, мамо!.. Чистої сорочечки я не надіваю... голови мені ніхто не змиє... Ніхто не питає, чи я здоровий, чи не хочу я їсти... ніхто не положить руки на голову і не погладить, мамо!.. Та де ж ви, мамо? Та приходіть сюди, розв'яжіть мені ноги, візьміть мене за руку й виведіть звідси, мамо, ма-амо!.. Поведіть мене до своєї могили, розкрийте її й ляжемо удвох до вашої домовини і нехай нас обох засиплють землею, щоб не карався я більше так на цім світі, щоб не знущався ніхто надо мною. Мамо, та приходьте ж скоріше, бо вже сил у мене немає терпіти і я все одно сам собі смерть заподію!..

І ридав, у безумних риданнях виривався увесь, але ніхто не приходить, тільки миші шарудять у соломі... Довго плаче хлопець, аж поки перестають самі текти сльози, бо їх вже немає...

Темно. Пахне курячим, бо тут усе кури ночували. Чомусь від того чується найбільша образа. Руки ниють, ноги задерев'яніли. Тарас напруженням усіх м'язів повертається трохи набік і дивиться у дірку, чи не світає, хоч знає по півнях напевно, що ще не скоро світатиме.

... Забувається на кілька хвилин сном, але й у сні привиджуються страхи... от підкрадається до нього кішка чорна з довжелезними пазурами й урчить, оскаливши зуби. Тарас із жахом помічає, що у тієї кішки мачушине обличчя... Кішка, завискотівши, кидається... вгризається в горло і... обливаючись холодним потом прокидається Тарас... довго не може зрозуміти, де він, чому не ворухаться отерплі до безкраю ноги... потім розуміє й починає тихо стогнати.

Потім знов полосочка сну... мачуха вже відьма і тягне Тараса до води... Тарас пручається, кричить, а відьма тягне... здавила руки й ноги й тягне... Ось вода... ось відьма занурила вже Тараса по шию... ось нахиляє йому голову й пхає під воду... І нелюдським зусиллям, захльобуючись, виринає Тарас голову, але відьма знов хапає, знов зануряє...

... і так цілу ніч... стогони, біль у всіх кістках навіпереміну з страхами й короткими хвилинами забуття.

Під ранок стало дуже холодно. Тарас дрижав і благав сонце скоріше освітити землю, але потім усвідомлював собі, що з приходом дня знов явиться дядько Павло, знов муки, знов увесь жах — і вже йому не хотілося ні дня, ні сонця.

І коли він нарешті прийшов, той день, і звуки його змінили тишу ночі — Тарас знова почав тремтіти, але тепер уже від чекання.

От чути, як у двір увійшов дядько Павло... От він вітається... питає мачухи: „а що наш арештантюга — не втік“? — Та здається ні, — відповіла мачуха, — а про те хто й зна“...

.. от він підходить до сараю, одмикає, витягає Тараса:

— Скажеш, де гроші?

— Дядечку, голубчику — та я ж не знаю... я не бачив... і не брав... дядечку, голубчику... я більше не буду... Ой рятуйте - у - уйте... Ой рятуйте - у - уйте!..

І безслідно гинув той зов у оцій холодній пустині села і не було ближніх близько. А хто й чув, то не вважав за можливе вмішуватися... Не наше діло... Скажи що, а тобі одсичуть: „а ти чого сунеш свого носа? Дивись за своїми, а до наших не мішайсь“...

І ніхто не мішався і катування йшло своїм порядком. Тричі на день приходив дядько Павло, тричі катував Тараса до нестями й все повторяв тільки три слова:

— Скажеш, де гроші?

А Тарас уже й не стогнав і не кричав. Прийшло якесь отупіння до болю, нечутливості — і Тарас, на диво всім, мовчав під різками. Це виводило з себе дядька Павла. Він це приписував упертості — і ще дужче налягав на руку.

— Ти впертий, ну й я, брат, упертий. Ану побачимо, хто кого.

І другу ніч провів Тарас зв'язаний у сараї. Тіло все було збите в один кривавий шматок м'яса. Цю ніч Тарас не заснув уже ні хвилини. Страждання перетворилися в ненависть — і вона заволоділа всією душею Тараса. Хлопець відчував гостру насолоду, мріючи про муки, які він завдаватиме мачусі й дядькові Павлові. Йому вже чулося, як вони кричать у тих муках, кидаються перед ним на коліна, благають, а він, Тарас, тільки сміється й велить завдати ще більших мук.

А то йому здається, що він гайдамацький ватажок. Їде на вороному коні, у червоному жупані, шапка висока, „а за ним хлоп'ята“.

Тарас показує булавою: „А чия це хата“? — „Це дядькова Павлова хата, пане отамане“. — Ану запаліть, хлопці, оцю хату“. Хлопці кидаються виконувати наказ, вмиють запалюється хата, в середині кричать люди.

— А хто там кричить у середині? Витягніть усіх, тільки самого дядька Павла зоставте. І мачуху ще, хай разом із ним ізгорить. І Степана ще вкиньте туди.

... от він пан. Такий, як ото у Вільшаній. Сказав тільки кілька незрозумілих слів — „прапал сервіс“ — і лакузи потягнуть усіх трьох, а Тарас кричатиме: „Розак! Закатіть їм двесті“!..

Під ранок Тарас ізнемігся і не хотів уже нічого — ні помсти, ні кари, а тільки припинення своїх мук. Тому коли знов прийшов дядько Павло й повторив своє: „Скажеш, де гроші“, Тарас ледве чутно промовив.

— Скажу... я їх закопав у саду.

Дядько Павло з торжеством подивився на всіх присутніх.

— А що? Я ж казав!.. Я, брат, умію з такими розговарювать.

Тарасові розв'язали ноги й повели у сад. Перші моменти хлопець не міг іти. І знов дивна процесія. Напереді весь побитий із зв'язаними руками Тарас, за ним дядько Павло з лопатою, далі Оксана, за нею всі її діти, окрім Степана, а ззаду всіх заплакана, з запухлими від сліз очима Оринка. Її серденько розривалося на часті, але вона чула, що тут нічим не допоможе.

Ззаду всіх ішов Степан. Як тільки Тарас сказав, що він закопав гроші у саду, Степан стривожився! ану ж хто бачив? Тому він держався тепер у резерві, щоб на випадок чого дременути.

Тарас увійшов у садок і безпомічно тоскно оглянувся. Він з однаковим успіхом міг показати на всяке місце садка. Несвідомо він ішов власне до Степанової верби... Степан захвилювався й почав одставати. Але в цей момент Тарас показав місце під якоюсь яблунею. У Степана відлягло від серця, навіть показалася на лиці недобра якась усмішка.

Дядько Павло глянув на землю, потім на Тараса, потім знов на землю.

— Що ж ти показуєш, сукин син? Це ж цілина!

— Їй бо тут... — пролепетів Тарас. Йому тепер було вже все одно.

Дядько Павло злобно ткнув раз лопатою, два. Потім кинув лопату й обома руками вчепився Тарасові в волосся. Крики оголосили садок, лякаючи птиць. Дядько Павло тяг хлопця за волосся геть із садка. Дотяг у двір, але тут прийшов несподіваний рятунок.

Знайшлась таки якась добра душа й дала дідові Іванові знати, що його онука дядько Павло й мачуха катують уже третій день. Дід Іван зразу ж устав з місця й як стояв пішов. Навіть без шапки; тільки палицю захопив із кутка.

Ще підходячи до двору чув несамовиті крики хлопця, отже почав бігти. Чим дужче кричав хлопець, тим дужче біг дід і вбіг, засапаний, до двору, саме як дядько Павло вовтузив хлопця, впихаючи його до сараю.

— Стій! — крикнув дід Іван, але тим гайдамацьким покриком, від якого кінь сідає на задні ноги, а з їздця шапка валиться.

— Що ти робиш?.. Як ти смієш дитину бити! — і підскаочив до дядька Павла і щосили ляснув його по морді.

— Він гроші вкрав... — понуро промурмотів дядько Павло.

— А ти бачив? Витрусив?

Дядько Павло мовчав.

— Хто бачив, що він гроші вкрав?

Ніхто не озивався.

— От я зараз спитаю самого хлопця.

Дід узяв Тараса за руку й поставив перед собою. Дивлячись прямо йому в вічі, спитав.

— Ти взяв гроші?

Тарас підняв своє змучене заплакане лице.

— ... Не брав я, дідусю...

Ще кілька моментів дивився дід в лице дитині, потім притяг Тараса до себе й поцілував. Хлопець заплакав у діда на грудях.

— Я цьому хлопцеві вірю, як самому собі. Або салдат згубив гроші або...

Дід повів очима по присутніх. Погляд його ненароком упав на Степана. Степан не смів утекти, але не смів і стояти на відкритому місці. Тому він все вибирав, де б стати за чужі спini. Це дідові Йванові зразу впало в око.

— А ти чого там ховаєшся? Ану йди сюди.

З блискавичною догадливістю зрозуміла Оксана, що її хлопцеві грозить небезпека, що він справді міг узяти гроші, і що як про се хто довідається, то гнів усіх, може всього села навіть обрушиться на неї за безневинне трюхденне катування Тараса. Все це вона зрозуміла одразу, одразу зімрувала й закричала на Степана.

— А ти чого тут стовбичиш? Що тобі діла у хаті нема? Дитини гляди! Геть мені звідси.

Степан не давав двічі повторити й зразу ж узяв найбільшу швидкість. Ще ніколи не біг він з такою охотою бавити дитину.

Дід крикнув був: — ей, вернись! — але з таким же успіхом він міг би запропонувати сонцю вернутися назад. Тільки двері хрюкнули у хату.

А Оксана знала, що не треба чекати поки на тебе нападуть, а треба нападати самій. І тому наступала на діда.

— А вам нащо хлопець? І мого хочете катувати? Мало вам одного, гайдаки прокляті?.. Увесь рід ваш Шевченківський самі катуєги. Ви б чужого чоловіка раді в ложці води утопити. Он - ба, як бідну дитину списали — місця живого нема. Це вже не по - людському, а по - чортячому.

Що й усіх здивувала ця тирада, але дядько Павло так прямо був приголомшений. Він вирячив очі на Оксану і хвилину стояв як ошелешений довбнею бик. Потім ударив себе руками по боках і майже крикнув.

— От так баба чортова!

Сильно сплюнув і пішов з двору. На воротах зустрівся з салдатом. Салдат підійшов до групи.

— Ну, как дела? Не признается? Хорош гусь!.. Ну только я знать нічого не знаю — мне мої денєги подавай і больше нікаких.

— А де ж їх узяти? — питав дід Іван.

— А це вже не мое дело. Де хочете, там і беріть. А ты кто ж, старичок, будешь?

Дід Іван не відповів. Звернувся до Оксани.

— Може там продати що знайдеться?

— А що ж там продавати? Такі достатки, мат - тері їх чорт, такі роскоші, що не знаєш, за що й руки зачепити. От понесла мене лиха година за злиднів заміж... Сиділа собі, як бариня, сама собі хазяйка, а от же чорт нагодив!..

— Може спідницю яку продати? — міркував дід.

— Спадницю так спадницю — міні усьо одно.

— Ану піді пошукай справді.

Оксана пішла з неохотою, бубонячи про себе: „покійничка понашивала спідничок, а якже“...

Перегодом винесла досить таки кріпкеньку спідничину. Мовчки подала дідові. Якось кумедно держав дід цю приналежність жіночого костюму.

— Що ж, служивий? Чи ми продамо чи ти сам продаватимеш?

Салдат узяв спідницю, вертів її туди сюди, подивився на світло.

— Што - ш... попробую. А ні — на партянкі пайдеть.

— Може там тих і грошей не було, — бубоніла Оксана. Їй жаль було спідниці. Краще б уже пшеницею відбути.

XLIX

Після того довший час було тихо у Шевченковій хаті. Тарас ходив як по тяжкій хоробі. Степан сидів тихенько, щоб і мухи не зачепити, а мачуха боялася приїзду дядька Григорія, отже зверталася до Тараса хоча не то що там би ласкаво — цього не було у неї просто у вдачі — а хоч по - людському.

Дядько Григорій приїхав, але грози винуватим не привіз. Якби наскочив на гарячу руку, то може й було б що, а так, з оповідань, ще хто й зна, як там воно було. І так воно може й скінчилося б, але вплутався несподіваний чинник — Марійка.

Раз якось випало так, що Терещенків нікого не було в хаті, самі Шевченки, та й то без Тараса. Дядько Григорій щось майстрував, а потім нараз згадав усю оту подію і голосно сам себе запитав.

— А все ж — де ділися гроші?

Коли поглянув при тім на Оринку, то побачив, що дівча якось неспокійно вертиться.

— Чи не ти часом?

— Ні, татусю, а...

Оринка, не дивлючись на те, що нікого не було в хаті, оглядалася боязко й ледве чутно прошепотіла:

— Степан...

Дядько Грицько нахмурився.

— А ти бачила?

— Ні, Марійка бачила...

— Як же вона могла бачити?

— Ну, то чула — все одно.

Дядько Григорій узяв Марійку до себе на коліна.

— А ну розкажи, доню, як то було.

Марійка, тіпаючись від якогось внутрішнього схвилювання, оповідала простими дитячими словами, як салдат сказав матері вигнати дітей з хати, як вона вигнала, але тільки Тараса й Оринку, а потім пішов сам салдат із хати, а за ним і „мати“ (малій якось не йшло з уст слово).

— А ми zostалися. А потім Степан як крикне: „Ану марш усі з хати!“ — то вони й пішли (під словом „вони“ дівча розуміло „їх“, мачушиних дітей). А ми з Йосипком zostалися. А я питаю: і мені йти? А Степан каже: ну, ти хоч і сиди. То я тихенько сиділа на полу, щоб його не розсердити. А на лаві лежала салдатова сумка... а Степан її узяв... витяг гроші... одна копійка впала на лаву... А Степан підхопив... сховав їх усі у рот і побіг...

Мале аж задихалося від хвилювання. Подробиці оповідання здивували дядька Григорія.

— Як же ж ти це все можеш знати, коли ти не бачила?

— Так я ж чула — якось аж із здивуванням сказала Марійка, не розуміючи — як се тато не тямлять таких простих речей.

Дядько Григорій звернувся до Оринки.

— Ану поклич мені Степана.

Оринка мотнулася й прибігла за хвилюк назад.

— Степан не хоче йти.

Дядька Григорія це різнуло.

— Скажи, що я кличу й щоб він сю хвилину був тут.

Оринка вернулася й сказала, що Степан не захотів йти, а побіг шукати матері. Це вже був прямий виклик. Таких речей селяни не прощають.

За кілька хвилин влетіла в хату Оксана, але сама без Степана.

— Нащо тобі хлопця? Навіщо тобі дитина здалася?... Що ти хочеш робити?..

— Він гроші вкрав.

— Це тобі оці наговорили? Так ти оцих слухаш?..

— А ти кого слухала, як Тараса катувала?

— Я Тараса не катувала. Я пальцем його не зачепила! То братік твій любезний! Уся ваша Шевченківська порода такі шкуродери, живолупи. Але я своєї дитини не дам! Не дам! Не дам! Хто сміє казати? Хто бачив? Ти бачила? Ти? Ти?

І смикала Оринку, аж дівча мало не падало.

— Я... не... б - бачила... як крав... я бачила тільки як... пряники їв...

— Пряники їв? То я йому дала! Я!.. Я йому дала пряників!..

— Підожди,— і Григорій одхилив Оксану рухом руки.— Де Степан їв пряники?

— У садку... у кущах...

— Ану ходім!

Григорій і Оринка вийшли. Оксана металася по хаті, а потім вибігла й собі. Оринка, вся тіпаючись від страху, показала місце, де Степан, ховаючись, записався пряниками. Дядько Григорій уважно оглянув місце — нічого не помічав. Потім погляд його впав на грушу. Груша як груша, але око селянина бачило, що груша й така й не така. Якась вона... торкана... Там бур'янина зломлена не так, як мимо йшов та зломив, а так мов топтався на місці. В дупло лазила чиясь рука, і не раз, бо трохи моху зірвано, а трохи заляжено. Дядько Григорій й собі засунув руку.

Налапав якусь дощечку, витяг. У дощечці було гніздечко, засунуте трісочкою. Григорій одсунув трісочку — там лежали два злотих; третій очевидно вже розійшовся.

Дядько Григорій мовчки подав дощечку з грошима Оксані. Та засмикалася, хотіла щось сказати, але замість того кинулася до другого засобу — почала плакати.

— Самі вкрали... підкинули... на дитину бідну звернули...

Дядько Григорій взяв Оксану за руку й здавив.

— Слухай, бабо! Говорити тут вже нічого... Бити я твого сина не буду. Але скажу тобі тут так: коли ти не перестанеш над ним знущатися — гірка твоя година буде.

І здавив руку так, що Оксана засичала.

Степан деякий час жив у Лимарів: туди його одправила Оксана ще зразу, думаючи — нехай буря промине, тоді вернеться. І Степан справді явився вже днів через чотири.

Дядько Григорій, як тільки побачив його, схопив за вухо. Степан почав верещати своїм отим дивним голосом. Прибігла Оксана, кинулася — але не посміла...

— Ти ж казав, що не будеш хлопця карати за ті прокляті гроші? А сам б'єшся? Отака твоя правда? Отаке твоє слово?

— Я за гроші його не битиму. Бо коли невинного ви карали три дні, то що ж треба зробити винуватому? А от я за ним посилав двічі, а він не захотів іти, а подавсь тебе шукати, так за те він дістане. І дістане добре! Щоб знав, що таки я хазяїн у хаті!..

І зняв ремінь і випарив Степана, хоч той і ревів і ричав і навіть кусався. А Оксана аж із хати вибігла — не могла дивитися.

І пішло життя двох ворожих таборів ув одній хаті. Тараса мачуха не називала навіть на ім'я, а просто крикне: „Ей ти“! або — „Будеш їсти“? — а до кого вона це звертається, хто й зна. Тарас тільки по голосу догадувався: коли дуже грубо, то це значить до нього.

І з Тарасом сталася відміна. Раніше він тільки терпів і плакав — тепер почав іноді й відповідати. Мачуха бачила в тім поруку своєму праву, але бити вже боялася після Григорієвого попередження; тому відводила душу в скаргах сусідкам. Сусідки вислухували ніби співчували: „ну дивись ти“! або — „ну скажіть на милість божу, га“?.. Але все ж казали Оксані:

— Та що ж, кумо... Воно не дурно сказано: як постелеш, так і виспишся. Ви таки, нівроку, не дуже його жалували, а воно бач... Поки був малий — терпів, а тепер підріс — ну і...

І взаємне озлоблення росло. Вічна війна, вічна дума про оборону й напад роз'їдали душу хлопця і це відбулося навіть на його поверховості. То він був

якийсь... ясний, іменно ясний. Над усіма його настроями, навіть сумними, панувала ясність, так і здавалося, що от плаче - плаче хлопець, а потім усміхнеться — і все минеться.

Тепер ясність ота щезла. Тарас став понурим, дивився з - під лоба й взагалі нагадував отих базарних псів, які так уже звикли, що їх усякий б'є, що навіть на простягнуту з хлібом руку гарчать і одскакують убік.

Йому самому було нудно й тяжко від тої щоденної війни, але в серце вступило якесь завзяття, озлобленість, і Тарас неначе аж проти своєї вдачі робив мачусі усякі прикrostі. От принесла вона води, поставила коло рундука, сама відвернулася кудись. Вертається — відра перекинуті, вода розлилася, з калюжки мирно п'є курочка.

— Мамо! Це Тарас! — услужливо доносить хтось із Оксаниних дітей, а вона й сама знає, що це Тарас, і бігає подвору, трясє кулаками й кричить, кричить.

— Уб'ю - у - у!.. Обезві - і - ічу!.. Та дайте мені його, проклятого!.. Та дай-те ж мені ножа — я його заріжу, чортову дитину!..

Раз мачуха звеліла Тарасові принести дров.

— Сама принеси! — несподівано для самого себе одбуркнув Тарас.

Оксана аж заціпіла, аж за волосся ухопилася. Потім, як відьма, кинулася на хлопця, але той неначе ждав цього. У нього в руках опинилася ломака, й він, весь побілівши, задихаючись, крикнув“.

— Не підступайся! Уб'ю!

Оксана аж присіла. А Тарас кинув ломаку і вибіг. Напруження, показалося, бути надмірне і розрішилося рясними сльозами: Тарас плакав у тому своєму улюбленому куточку Желехового садка і плакав так, що душа розривалася на часті. Один!.. Один на цілім світі... Повна самотність... повне одинацтво... нікого... ні одної душі навколо... ні тепла... ні ласки... вічна ганьба, вічна злоба, вічна війна...

І в якомусь безмірному, безтямному пориві падав Тарас лицем на землю, і бився в риданнях і пальцями скріб траву.

Коли заспокоївся трохи, довго лежав, уткнувшись лицем у траву. Над головою тихо шелестіло листячко, якась заблукана бджола гуділа, проміння скісно падало крізь вирізьблені дірки — це вже сонце наближалося до заходу.

Тарас вийшов із саду. Доколя було так гарно, спокійно. Село розкинулося по горбах, уквітчалася садками, хатки біліють... Здавалося б рай та й годі — а воно в кожній притаїлося лихо, затруїло там повітря й сичить.

Тихне божий день. Субота. Скоріше кінчає потомлений люд роботу, щоб відпочити. Он пастух Ярема череду жене. Підбігають під пугою обважнілі корови, бляють вівці, здіймаючи куряву, і та курява світиться, мов дорога яка матерія на сонці. Наче невидимі руки підіймають десь за кінці ту прозорчисту матерію, колишуть нею й затуляють сонце.

Деякі корови самі вміють одчинити собі ворота, деяких виходять зустрічати хазяйки, деяким вже зарані відчинено хвіртку і лише деякі, забуті, стоять перед ворітьми й мукають. Вибіжить яке замурзане мале й відчинить.

Пастух Ярема... Він і не старий ще, а якийсь... чи невдалий чи собі на умі. Може й міг би яку іншу роботу робити — а не хоче.

— Що я на панів буду робити? Та хай воно скажеться!

І от пасе громадську череду, бігає за скотиною сам, бо підпасича теж не хоче. Хати своєї не має, а перебуває по черзі у всіх своїх хазяїв.

— Сьогодні наша черга, — думає Тарас. — Оце порозводить скотину — і до нас. А може й не прийде. Бо той раз як був, то Ксанька дорікала шматком хліба.

І мачуха наче притихла. Але ненадовго. Просто така вже була вдача. Тараса починала трохи побоюватися („а ну ж сонну заріже“?), за те зривала характер на інших дітях: бида Оринку, не жаліла калічку Марію, діставав ляпанців навіть малий Йосипко.

Раз мачуха побила дуже Орину. Бідне дівча прибігло до Тараса й скаржилося, гірко плачучи. Тарас слухав мовчки й тільки хмурих брови. Свої терпіння він міг ще переносити, але чужі, особливо сестер, боліли його гірше. Мовчки устав і пішов.

Що було б, якби він застав мачуху в хаті, хто й зна, але мачухи в хаті не було.

Вчора Оксана купила собі нову плахту. Вона любила вбиратися добре, тільки злидні не давали. А оце кой-як там наскребла копійок і купила обнову. Зарані тишилася думкою — як ото піде в неділю до церкви, як ззиратимуться баби, як потім лапатимуть, чи добра, питатимуть, скільки дала, де купила.

Оце й зараз Оксана любовалася плахтою, а виходячи з хати, поклала її на подушках. Тарас увійшов до хати, глянув — мачухи нема. Побачив плахту, і сам не тямлючи, що робить, узяв плахту й кинув у вогонь — саме палилося в печі. Знайшов сокиру під лавою й пішов рубати дрова.

Оксана увійшла до хати, коли плахта вже добре надотліла. Легко собі уявити, що пережила Оксана. Вона вибігла на двір, почала качатися по землі й кричала, як то кажуть, на весь живіт.

— Ой рятую-у-уйте!.. Ой рятую-у-уйте, люди добрі!..

Та сусіди вже не раз чули таку музику із Шевченкового двору, то ж ніхто й уваги не звернув.

Не перестаючи біснуватися, Оксана вбігла в хату, ухопила рогача й подалася до Тараса з наміром доконче провалити йому голову. Але в руках хлопця була сокира — і Оксана побоялася приступити. Вона стрибала доколя, як скажена кішка, і вила й славучала, а Тарас стоїть із зловісним блиском в очах і держить сокиру наготові.

Оксана в приступі скаженості кричала:

— Ой сокирою рубає!.. Ой, спасені душечки, рятуйте!.. Ой!.. Я тобі ноги поперебиваю!.. — і хапала груддя й кидала бабським рухом на хлопця.

Але й тут боротьба була нерівною. Хлопець наколов уже дров, їх валялася вже ціла купа біля нього. Він блискавично нахилився, схопив поліняку і зручно, по-хлоп'ячому швиргонув у мачуху. Поліно луснуло по спині. З криком: — „ой убив, убив, убив, убив“ Оксана впала на землю й качалася по землі, не перестаючи верещати.

І саме на цю сцену нагодився батько. Оксана підхопилася й захльобуючись, захлипаючись, почала безв'язно розповідати; мотнулася до хати, витягла недосмалки плаhti й совала ними в ніс Григорієві. Той відштовхнув бабу, підійшов до Тараса.

— Ти?

Тарас нічого не відповів.

— Кинь сокиру!..

Якусь частину секунди довше задержалася сокира в руках хлопця, бо на цю частину секунди стало йому все одно... але кинув.

— Іди сюди.

Підійшов.

І тут почалася ще огидливіша сцена... Все міг простити дядько Григорій, але нищення добра він, як селянин, простити не міг. І бив Тараса. Бив без жалю, бив жорстоко... А Тарас...

... Не крикнув, не застогнав... тільки серце його обкипіло кров'ю й великим жалем на батька. На батька, що не розпитався, не довідався, чому так сталося... Це значить уже нікого нема на світі... А як так, то й жити нема пощо... і темна думка вперше зародилася в голові Тараса.

Витерпів кару не видавши й звуку. Коли батько кинув бити — лежав і далі не ворухивсь, уткнувши лице в траву. Тривожним рухом ухопив його батько за

плече й перевернув догори лицем... лице було помертвіле, губи сині, прикушені і з кутика їх сочилася кров.

Мов одірвалося що в душі дядька Григорія — так безумно жаль стало йому хлопця, але він не вважав можливим підняти його, приголубити, попросити прощення. Схвильований, захопивши сокиру, пішов у хату.

А Тарас все лежав.

У хаті тихо плакала Оринка. Дядькові Григорієві здалося спочатку, що це вона плаче зі співчуття до Тараса, але потім він побачив, що се не так.

— Била? — звернувся він до дочки...

Дівчатко нічого не відповіло й тільки дужче заплакало, встромивши личко в рученята. Оксана шургала горшками в печі, що аж торохтіли — і Грицькові нараз ясною стала ціла картина. Мачуха дуже побила Оринку, Тарас мабуть заступився, а мачуха й його, а хлопець тоді у нестямі взяв і укинув плахту у піч. Само собою він винен, це так, але...

І гірко стало на душі дядька Григорія. Бідна дитина, бідні взагалі мої діти... І якби Оксана обізвалася зараз хоч єдиним словом — не цілою вийшла б вона з рук Григорія. Але Оксана се чула й не пустила пари з уст.

Дядько Григорій рвонув шапку з кілка й вибіг. Тарас все лежить, як і лежав. Підбігти б до нього, пожаліти, але замість того дядько Григорій іде спішним кроком мовчки мимо.

Пішов прямо до батька. Якось так уже звук в тяжкій хвилини свого життя.

— Тату!.. Що мені робити? Узняв сатану і життя нам нікому немає. Дітей б'є, їсти їм не дає, з хати виганяє, знущається. А що вже бідний Тарас від неї терпить, так і словами не скажеш. А я не можу на те все дивитися. Я мовчу — а мені від того ще тяжче. Серце у мене крається — і що мені робити, як з того пекла вийти — не знаю.

Дід похитував головою.

— Чорт же її знав, що воно таке вийде. Говіркували люди, що баба з норовами, а таки щоб уже так — хто ж його знав. Може б ти її вичубував гарненько, може б вона пом'якшала, га? Це штука помічна, сильно помічна.

Дядько Григорій тільки рукою махав.

— Ні, тату, не така це людина. Я вже пробував і прозьбою і грозьбою — все одно. Така вже вдача самашедча.

Григорій оповів сьогоднішню історію, як вона йому представлялася, і в його оповіданні Тарас вийшов героєм, оборонцем сестри, що потерпів безвинно. Особливо подобалось батькові й дідові, що хлопець витерпів езекуцію й не писнув.

— Я вже, грішний чоловік, надавив, б'ючи. Аж злість мене тоді узяла. Та чого ж ти, думаю, сукин син, не кричиш? Кричи!.. Ні!.. як води в рот набрав.

— Молодець. Козацька вдача.

І врадили з дідом Іваном, що треба в якийсь спосіб розлучити хлопця з мачухою.

— Оце ти як ідеш під хуру — бери й його з собою. Одно, що в хаті потихшає, а друге — хлопець таки світа побачить, розважиться. Та й тобі поміч.

— Та... як уже така поміч... Але доведеться так зробити, як оце ви, тату, кажете. Маю до Києва скоро їхати — справді, візьму, лишень, його з собою.

— А восени віддай його у школу. Він же так був гарно узнявся.

— Так коли ж дяк у нас якийсь — прямо нещастя одно.

— Та воно дяк... правда... ну, а вчитися ж треба.

— Та я й сам бачу, що треба. Я...

Дядько Григорій зупинився. Він хотів сказати, що мав таємну думку довести Тараса до священства, але чомусь не сказав. Нехай колись...

— Я оце чув, — казав далі дід, — що дяк набиратиме знов учнів. Порозганяв, сучий син, а тепер набиратиме. Батюшка о. Григорій добре йому намилив шию.

Он ба — з'їв Совгиря, а тепер і самому видно. От тобі й стихарний!.. Скільки я себе пам'ятаю — все була школа у нас у селі, а тепер нема. А все о. Григорій. Якби не мудрував — вчив би і вчив Совгир.

Григорій пішов додому трохи заспокоєний: яка - не - яка порада, а все порада.

Вже було притемно, коли підходив до двору. А підходячи, побачив якусь фігуру, що метнулася до клуні. Григорієві одразу якось здавило серце. Мов шпигонуло щось. Не здаючи ще собі рахунку, він чомусь побіг.

Клуня одчинена. Всередині темно.

— Тарасе! — гукнув. Йому чомусь так здалося, що тут мусить бути не хто інший, як Тарас.

— Тарасе! — дуже гукнув дядько Григорій, мов би в степу.

Відповіді нема, а тим часом Григорій чує, якимсь особливим чуттям чує, що таки тут є хтось у клуні. Розчепірівши у темі руки, Григорій почав обходити клуню, натакався на граблі, стовпи... І миттю, в передчуттю чогось лихого, кинувся прожомом з клуні.

Вбіг до хати. Вхопив каганець.

— Куди береш? — крикнула Оксана.

Тепер уже не міг бігти... Ішов, затуливши каганця широкою чорною долоною, а щось його гнало, гнало бігти, бігти...

Високо підняв каганця над головою... На бантині висіла верьовка і сидів верхи Тарас, лагодив собі петлю на шию. Побачивши батька, судорожно смикнув верьовку й кинувся вниз головою...

Верьовка дьоргнулася під вагою тіла і на якийсь момент воно повисло під бантиною. А погано приготовлена петля розшморгнулася, і Тарас важко гупнув на землю.

Григорій кинувся до нього, трусив, кликав по імені. Потім кинувся геть із клуні, ускочив у сіни, вхопив відро з водою і зразу вихлеснув усю воду на Тараса, але хлопець не приходив до себе.

Дядько Григорій узяв мокре тіло на руки, воно мертво обвисло, голова тепліпалася.

Вніс до хати. Там Оксана засвітила другий каганець. Побачивши мокре обвисле тіло, вона завмерла і почала задки, задки одступати... одступати аж у кочерги і там, притулившись спиною до рогаців, застигла на місці.

Та і все в хаті завмерло. І тільки одна Оринка... Вона вже знала свій одвічний обов'язок. В одну мить розкидала лахміття, поклала подушки, і поки дядько Григорій з тілом дійшов до полу, вже було де положити.

Дядько Григорій обережно поклав Тараса й почав мняцкати йому груди, живіт... В хаті було тихо, як у могилі...

... Тарас глибоко й повільно зітхнув... Дядько Григорій випростався й перехрестився...

Хата ожила. Григорій скидав із хлопця мокру одягу. Оксана тривожно й услужливо наготовила чисту сорочку, штани, а сама метнулася до своєї фортеці — до печі, і совала там горшками то туди то сюди, хоч піч була холодна.

Але не спасла її й піч. Коли Григорій переодяг хлопця, поклав і вкрив кожухом — він глянув на Оксану. І такою вона стала йому огидливою, таку відразу почув він до цієї безсердечної жінчини, і такий біль за хлопця, зневаженого, зобидженого, доведеного до думки про самогубство, не в наймах денебудь, а в батьківській хаті — що Григорій підійшов до жінки і що було сили вдарив її по пиці.

Оксана заверещала і відрухово схопилася за рогац. Це було неудачно. Якби вона тільки заплакала чи навіть і закричала — на тім ляпасі й скінчилося б. Але вона схопилася за рогац і це озлило дядька Григорія.

— Так ти ще за рогац хапаєшся, падлюко? Ну, я ж тобі покажу рогаца.

І дядько Григорій схопив Оксану за голову, якось в одну мить злетів очіпок

і волосся опинилося в руках Григорія. Оксана зняла нечуваний крик, дряпалася, кусалася й норовила вдарити Григорія понижче живота, але він її згріб уже як слід. Діти Терещенки верещать, Оринка, тіпаючись, засунулася в кут, сліпенька Марійка плаче, не знаючи, що се робиться доокола; малий Йосипко прокинувся й собі почав пхенькати.

Оксана, в'ючись у міцних руках Григорія, кричала.

— Степане! Степане!.. Бери поліно та бий цього чортяку! Бий по спині!.. Бий по голові!.. Бий по чому попало!..

Степан, ревучи, як то він умів, вхопив поліно й намірявся вдарити, але боявся. Григорій обернувся, побачив хлопця з поліном і одним ударом ноги відкинув його геть аж під стіл. Скориставши з моменту, Оксана вирвалася й кинулась навтьоки. Григорій одним скоком наздогнав її, схопив за розпатлане волосся й що-сили смикнув назад. Оксана хряснулася на спину й била голими ногами об долівку...

А на всю цю дику пекельну сцену дивилися з-під кожуха великі перестрашені очі хлопця... Дивились — а десь у мозку печаталися слова: „не називаю її раєм, тії хатиночки в гаю“...